

İSA HÜSEYNOVUN “SAZ” POVESTİNDƏ ARZU VƏ QORXU PROBLEMI

Ədəbiyyatda II Dünya müharibəsi mövzusu bir çox yazıçıların əsərlərində geniş əks olunmuşdur. İsa Hüseynovun povestlərinin də ana xəttini müharibə, onun yaratdığı dəhşətlər təşkil edir. Yazıcının 1971-ci ildə qələmə aldığı “Saz” povestinin əsas qəhrəmanı İsfəndiyar kişidir. Müəllif qeyd edir ki, 1941-ci ildən SSRİ və Almaniya arasında başlanan müharibədən sonra bütün dünyada olduğu kimi, “İsfəndiyar kişinin də həyatında da hər şey dəyişmişdi” (3, 8). Onun hər iki oğlu- Rəhmanla Bəhmən müharibəyə gedəndən sonra İsfəndiyar kişi üçün yaşamaq daha çətin olmuşdu. Çünki İsfəndiyar kişi artıq qocalmışdı, əvvəlki kimi işləməyə gücü, taqəti qalmamışdı. Müharibə başlandı isə o, artıq işləməyə məcbur idi. Çünki oğlanlarının əmanətlərinə baxmaq bir ata kimi onun üzərinə düşürdü. Əvvəllər İsfəndiyar kişi axşam olanda evə tələsərdi, nəvələri ilə vaxt keçirmək onun üçün ən böyük xoşbəxtlik idi. Amma bu xoşbəxtlik çox uzun sürmədi, müharibədən sonra İsfəndiyar kişi sanki evə gəlməmək üçün bəhanələr axtarır, başını qatmağa çalışırdı. İsfəndiyar kişi gəlinlərinin, nəvələrinin üzünə baxmağa cürət edə bilmirdi, çünki onların gözlərindəki kədərini görmək ona ağır-acı verirdi. “Demək, yenə evə gedirdi. Rəhmansız, Bəhmənsiz evə. Gəlinlərinin, nəvələrinin üzünə baxa- baxa qəm dəryasına qərq olmağa gedirdi...” (3, 12).

İsfəndiyar kişi oğlanlarından sadəcə iki şey qalmışdı: bellərinə “kəmərlər kimi doladıqları” dəmir və biri isə Bəhmənin sazi. Oğlanlarından qalan əşyalar ataya çox ağır gəlirdi, çünki bir vaxtlar onların kəmərlər deyərək bellərinə taxdıqları dəmir indi sadəcə əşya parçası kimi görünürdü ona. Bəhmənin sazi isə bir başqa dərd idi ata üçün. İsfəndiyar kişi sazi oğluna verəndən Bəhmən hər gün sazi çalar və sazın səsi bütün elə yayılırdı. Amma indi ata axşamlar evə gələndə saz kökdən düşməsin deyərək narın-narın sazi dinqiltmaq məcburiyyətində idi. Amma bir müddət sonra nə oldusa, İsfəndiyar kişi sazi çalmadı. Sazi evin divarından asaraq qeyd etdi ki, “- Tilsimləndi bu saz. Bəhmən gələndə qədər köynəkdən çıxmayacaq,- dedi” (3, 19).

Sazın niyə tilsimləndiyini deyirdi axı İsfəndiyar kişi? Çünki yuxusunda görmüşdü, oğlu ona deyirdi ki, “Günlərin birində idarədən evə dönəndə qulağına Təvər sazda “Divanı” gəlsə, bil ki, qayıtmışam baba” (3, 21). İkinci dəfə yenə mürgüləyib yenə də Bəhmənin səsinə eşitmişdi: “Saz kökdən düşsə, bil ki, mənim başımda qaranlıq var, baba” (3, 22). Gördüyü yuxulardan sonra İsfəndiyar kişi bilmirdi sazi çalsın ya yox. Qorxurdu saz kökdən düşmüş ola.

Povestdə “arzu” və “qorxu” motivinə nəzər salsaq görərik ki, müharibə vaxtı bütün el camaatının arzusu müharibəyə gedənlərin sağ- salamat qayıtması, qorxuları oğullarının ölüm xəbərini eşitmək, əzizlərini bir daha görə bilməmək idi.

Yazıçı ustalıqla bunlardan daha ağır bir qorxu hissəsinə də işarələr edir. İsfəndiyar kişinin oğul dərdi onsuz da onun üçün çox ağır idi, hər an oğullarından “qara kağız” gəlməsini gözləmək ata üçün böyük qorxu idi. Sovet sədri Qurban kişinin- Qılınc Qurbanın ona “İsfəndiyar kişi, xataya salmasın bizi o axsaq” deməsi isə İsfəndiyar kişinin ürəyinə bunlardan daha pis ola biləcək qorxunun cücərtisini səpir. Müəllif hiss etdirməyi bacarır ki, İsfəndiyar kişi üçün namus ləkəsi qorxusundan pis bu dünyada heç bir şey yoxdur. Amma İsfəndiyar kişi elə onda Qılınc Qurbanın cavabını vermişdi, “- Mənim gəlinlərim... hərəsi bir kişidi! Allaha and verirəm bir də belə söz gətirmə dilinə, a Qurban” (3, 27).

Yazıçı İsfəndiyar kişi ilə Qılınc Qurban obrazını qarşılaşdırır, hər ikisi bolşevik olsa da, İsfəndiyar kişi bütün əsər boyu öz insani keyfiyyətlərini qoruyur və haqsız yerə heç kimi günahlandırır, amma Qılınc Qurban kiməsə, nəyəsə görə günahsız Axsaq Hacı bütün eldə namussuz kimi qələmə verməyə çalışır. Bəs Qılınc Qurbanın müharibə boyu həтта İsfəndiyar kişidən də şübhə duymasına səbəb nə idi? Yazıçı Qılınc Qurbana da müəyyən məqamlarda haqq qazandırmaya çalışmış və bunu əsaslandırmışdır. Çünki Qılınc Qurban NKVD⁴⁴-yə agentlik edən Molla Gülənin kənd camaatı arasında çaxnaşma salmaq istədiyi yaxşı bilirdi. Amma İnsanlar haqqında hədsiz dərəcə bədgüman olan Qılınc Qurban burada səhv edərək, Molla Gülənin Axsaq Hacı ilə heç bir ədavətinin ola bilməyəcəyini düşünmürdü. Axsaq Hacı bütün kənd camaatına xəstələndə kömək edir, heç kimin etmədiyi işi görür, kəndi ağcaqanadlardan qurtarmaq üçün bütün günü çalışırdı. İsfəndiyar kişi Hacı bütün yaxşılıqlarını bili və heç cürə ona damğa vurulmasına icazə vermək istəmirdi. Qılınc Qurban isə təkidlə özünə haqq qazandırmaya çalışırdı. Qılınc Qurban qeyd edir ki, guya kənddə belə söhbət gəzir ki, Axsaq Hacı kiminsə yanında deyib ki, “Davadan qabaq axsaqlığıma görə gəlmədilər mənə o bacılar. Allah mənim Allahımdı, dava saldı ki, dünya axsaqan dolsun. Bundan sonra bayramımdır, deyirmiş, dul gəlinlərin harda göyçəyi var onu alacam!” (3, 34). Qılınc Qurban sözünü bitirmişdi ki, İsfəndiyar kişi heç düşünmədən bildirdi ki, boş sözlərdir. Hacı mən yaxşı tanıyıram.

Yazıçı burada Qılınc Qurbanın övlad arzusunu da dilə gətirir. İsfəndiyar kişi özü də heç bilmədən Qılınc Qurbanın yarasına toxunur. Ona nə qədər and versə də Qılınc Qurbanın fikrindən dönədiyini görəndə, ona and verir ki, “- Sənə and verirəm balalarımın canına, ailəmin namus, qeyrət məsələsini çıxart başından! Balalarımın işin olmasın, a Qurban, balalarına qurban olum! Qılınc bu dəfə üstünü ciyərlərinə çəkdi. - Balam olsaydı, indi mən də sən təkli əsgər atası olardım, İsfəndiyar kimi! .. – Boğuc güllüb, əyilib əlini qocanın çiyinə vurdu. - Qocalırsan” (3, 43). İsfəndiyar kişi səhv etdiyini anladı və Qılınc Qurbandan üzr istəyir. İsfəndiyar kişi də bilirdi ki, bu həyatda övladsızlıqdan acı nə ola bilərdi? Heç olmasa İsfəndiyar kişi bilirdi ki, övladları var, onların müharibədən qayıtması arzusu ilə yaşayırdı. Bəs Qılınc Qurban? Onun gözləyəsi kimi var idi? Yazıçı bu məqamda

⁴³ Azərbaycan Universiteti-doktorant. melake_elyasova@mail.ru

⁴⁴NKVD 1934-1946-cı illərdə fəaliyyət göstərmişdir. "Narodnykomissariatvnutrennixdel" sözlərinin baş hərflərindən əmələ gəlmişdir. Azərbaycanda XDK (Xalq Daxili İşlər Komissarlığı) adlanır. Keçmiş SSRİ-də DTK-dən əvvəlki təhlükəsizlik idarələrindən biri. Bu orqanın əməliyyatları günahsız azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir.

Qılınc Qurbanın övladsızlıq acısını İsfəndiyar kişinin övlad yolu gözləmək acısı ilə qarşılaşdırır. Bəs niyə Qılınc Qurban İsfəndiyar kişinin acısını anlamağa çalışmırdı? Axı ondan yaxşı kim bil- bilərdi övladsızlığı? Əksinə Qılınc Qurban İsfəndiyar kişinin acısının üstünə duz səpirdi, bir yandan onu namus ləkəsi qorxusu ilə yaralaydı. Yazıçı İsfəndiyar kişinin dili ilə sanki Qılınc Qurbanın hərəkətinə cavab verirdi ki, “Qocaya elə gəldi ki, sovet sədri də davaya oğul göndərmiş olsaydı, nə onun- İsfəndiyar kişinin, nə də başqalarının haqqında düşünə bilərdi; başqasının haqqında düşünmək, özgənin dərđini çəkmək asandır” (3, 46)

Müəllif çox doğru olaraq İsfəndiyar kişinin daxili monoloqu ilə göstərə bilir ki, başqasının haqqında fikir yürütmək, başqasının həyatını müzakirə etmək və başqası haqqında qərar vermək çox asandır, amma bu hadisə fikir yürüdənlərin, müzakirə edənlərin, qərar verənlərin başına gəldikdə həlli çətin məsələyə çevrilir.

Oğullarının dərđi İsfəndiyar kişinin günü- gündən halını daha da pisləşdirirdi ki, bir gün o, Bəhmənin sazının səsinə eşitdiyini zənn edir. Ata sevinərək evə gəlir. Amma gördüyü mənzərə başqa olur: nə oğlu gəlmişdi, nə saz yerindən tərpedilmişdi. Saz divardan asılı halda qalmışdı. İsfəndiyar kişi huşunu itirib yerə yıxıldı, ayılanda yanında Axsaq Hacıyı görür. Elə həmin an Millinin⁴⁵ “muştuluq” deyər qışqırtısını eşidir. Milli onlara Komsomol Bənövşənin qardaşı Mağarın onlara şad xəbəri olduğunu söyləyəndə sevincli ata özünü Mağara çatdırmaq üçün tələsir. Amma İsfəndiyar kişi bilmirdi ki, Mağarın ona dedikləri sadəcə bir uydurmadır. Mağarın atası oğlunu müharibəyə göndərməmək üçün bilərəkdən yarasına duz bağlaymış ki, səhərlər Axsaq Hacı heçnə bilməsin. Bu məsələni də Axsaq Hacı İsfəndiyar kişinin kəndə əsgər gəldiyini gördüyü gün bilib, o zaman Mağar hərşeyi açıb Hacıya danışır. Amma İsfəndiyar kişi həmin gün oğlunun gəldiyini zənn etmişdi. Milli də yalan danışmağa məcburdur. Çünki o zaman artıq Milli qardaşlardan qara xəbər gəldiyini bilirdi, amma İsfəndiyar kişiye deməyə cürət edə bilmirdi. Məhz bu səbəbdən Mağara yalvarmışdı ki, yalandan desin ki, Rəhmanla Bəhmən sağdı. Bütün bu yalanları öyrənəndə İsfəndiyar kişinin ürəyi dözmür.

Bəs sazın səsi də mi yalan idi? Qılınc Qurban bu məsələyə aydınlıq gətirir ki, Bəhmənin sazını çalan Hacı Axsaq imiş. Hacı bildirir ki, İsfəndiyar kişi ona yuxusunu danışandan sonra, o saz çalmağı öyrənib və gəlinlərdən xahiş edib ki, sazı çalmağa icazə versinlər. Gəlin də qaynatasının tilsimi qırması üçün buna icazə verib və bildirib ki, “Divin canı şüşədə olan tək babamın canı Bəhmənin sazındadır. O tilsim söhbətidi babamızı sındıran. Gəl çal, öyrən, sağalt babamızı” (3, 57). Burda Qılınc Qurbanın haqlı olması da gözəndən qaçmır, çünki Hacı Axsaq da qeyd edir ki, bütün bu hərəkətləri edəndə o Molla Güləni nəzərə almayıb. Məhz bu səbəbdən Molla Gülən Hacıdan məcburi şəkildə İsfəndiyar kişiye şər atmasını istəyib, amma Hacı onun dediklərini etməyib. Həqiqətən də, İsfəndiyar kişi Hacıyı Qılınc Qurbana qarşı müdafiə etməkdə haqsız deyildi, amma Qılınc Qurban da əvvəlcədən İsfəndiyar kişini xəbərdar etmişdi ki, Molla Gülən Hacıнын onlara gəlib- getməsinə fürsət bilə bilər. Hacı bildirdi ki, Molla Gülən onun dediklərini etmədiyi üçün ona böhtan atacaq. Hacı Axsaq artıq danışa bilmirdi. Bu məqamda Qılınc Qurban bütün məsələni aqah etdi ki, Hacı Axsaq namus böhtanı ilə günahlandırılır. Vaxtilə Hacı Axsaq İsfəndiyar kişinin gəlinlərinə elçi düşüb, amma qızlar Bəhmən və Rəhmanla evlənilər. İndi isə guya Hacı Axsaq oğlanların müharibədə olmasından, İsfəndiyar kişinin evdə olmamasından istifadə edib gəlib sazı çalıb deyər onu namussuzluqla günahlandırmaq istəyirlər.

Yazıçı əsərdə əsas qəhrəmanı olan İsfəndiyar kişinin surətində insanlığı, vicdanlılığı, mərhəməti təcəssüm etdirməyə çalışmış və buna nail ola bilmişdir. Əsərin əvvəlində sonuna qədər Hacıyı müdafiə etməkdən çəkinməyən İsfəndiyar kişi sonda sədrə qarşı gələrək onu həbsdən də xilas edə bilir. Yazıçı İsfəndiyar kişinin timsalında oxucuya onu çatdırmaq istəyir ki, əsl insan başqa insanı kənardan kimlərin nə düşündüyünə, özlərindən nələr uydurduğuna məhəl qoymadan öz fikir və düşüncəsinə görə qiymətləndirib dəyərləndirməlidir. İsfəndiyar kişi Hacıyı yaxşı tanıdığı, onun kənd üçün etdiyi yaxşılıqları unutmadığı üçün ona arxa çıxır. Oğlunun ayağı yaralananda, özü yatağa düşəndə onun köməyinə ilk çatanın Hacı olduğunu həmişə xatırlayır. Məhz bütün bunlara görə, İsfəndiyar kişinin son nəfəsinə kimi əsl insanlıq nümunəsi olduğunu sübut etmiş olur.

“Əsərin sonunda illərlə susmuş sazın İsfəndiyar kişinin qubarlı sinəsində dilə gəlməsi rəmzi mahiyyət daşıyır. Bu onu göstərir ki, xalq ruhunu heç bir qüvvə sarsıda bilməz, o ölməzdir, məğlubedilməzdir” (1,35).

Əsərdə bir məqama da nəzər yetirmək istərdik ki, İsfəndiyar kişinin oxuduğu “Elm dastanı”nın sirri nə idi?

Gel, ey Şəspayi-bəhrim,

Qalmadı tabanım, təhrim.

Düşmən gəlib məni kəndə salar,

Şah babamın gözü yolda qalar (3, 19).

Niyə Qılınc Qurban İsfəndiyar kişiye bunu oxumağı qadağan edirdi? Yazıçı bu məsələnin izahını Qılınc Qurbanın dilindən verir: “Mənim sözüüm deyil bu, Stalin yoldaş deyib! Ona inan sən! “Bəndə- bəndəm”- “Bağa bağlıyam” demə! Sultan Əmirlinin kabinetində Leninin bax bu əlim qalnlığında kitabı var. Allah, peyğəmbər- zad əleyhinə! Başa düş, nə deməkdə bu! Mən də Ağ deyiləmmi?! Bizim istribitelni batalyonun komissarıdı Sultan! Hər həftənin axırında Məhərin budkasında siyasi dərş keçir bizə. Bilirsən ki, o da Bağ nəslindəndi, Təbrizdə böyük mülkü-zadı olub Sultanın qardaşı Mədədin. Bir vaxtlar onlar da “Bəndə-bəndəm”- “Bağa bağlıyam”deyiblər. Get Aşağı kənd Qonaqlıda qapısını aç sədr Mədədin “Salam əvəzinə” “ƏsƏlim” de, gör necə bağırır: “Kəs səsin!” Qəzəbnak olma, kişi! Get! Bir də eşitməyim o “Şəspayi-bəhri”ni!” (3, 46).

Qılınc Qurbanın yuxarıdakı fikrinə izah vermək istərdik ki, o, İsfəndiyar kişiye bildirmək istəyir ki, heç kimin yanında “ƏsƏlim” yəni, “Yaradan Əlim” kəlməsini işlətmə. Qılınc Qurban yuxarı orqanlardan qorxurdusa, bəs Allah qorxusu niyə yox

⁴⁵Kəndin poçtalyonu

idi? Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə yazıçı İsfəndiyar kişini povestinin əsas qəhrəmanı, kəndin vicdanlı, mərhəmətli, ürəyində Allah qorxusu olan insanların ümumiləşdirilmiş bir obrazı kimi vermişdir.

Belə nəticəyə gəlirik ki, əsərdə övladını, həyat yoldaşını, qardaşını itirmək qorxusu ilə yanaşı, SSRİ hakimiyyətinin qoyduğu qadağalara qarşı çıxmaq qorxusu da mühüm yer tutur. Məhz bu səbəbdən Qılınc Qurban İsfəndiyar kişini xəbərdar edir ki, Molla Gülən həmişə bolşeviklərin açığı axtarır. Yəni ürəkdən Sovet rejiminə inanan Qılınc Qurban inanır ki, Molla Gülən ona görə NKVDyə xəbər aparıb gətirir ki, əslində özü bu rejimə nifrət edir. Eyni zamanda əsər özü bu fikri təlqin edir ki, Molla Gülən kimi adamlar SSRİyə ürəkdən xidmət etdiklərini göstərmək üçün özləri xəbərçilik edir, insanları qorxu içində saxlayırlar.

Ümumiyyətlə, əsərdə cəmiyyətdə hökm sürən bir çox qorxuların - övlad itirmək, müharibəyə getmək, aclıq çəkmə, Sovet hökumətinin qadağalarına qarşı çıxma və sairənin təzahürləri, yaranma səbəbləri müəllif tərəfindən inandırıcı boyalarla təqdim olunur. Eyni zamanda bütün sadalananlar içərisində ən güclüsünün namus ləkəsi alma qorxusu hissi olduğu vurğulanır. Povestdə həm də insanların bir-birindən qorxmasının, etibarsızlıq göstərməsinin əsl səbəbkarının Sovet rejimi və onun yaratdığı idarəetmə üsulunun olduğu aşlınır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov M. Janr, zamanvədəbiqəhrəman: İsa Hüseynovunhekayələri. Bakı: "Elm vətəhsil", 2012, 155səh.
2. İmanov M. MüasirAzərbaycannəsrindəpsixologizm (60-70- ci illər). Bakı: "Elm", 1991, 116 səh.
3. Muğanna İ. Seçilmişəsərləri. Altıciiddə I cild. Bakı: "Avrasiya press", 2009, 424 səh.
4. YusifliVaqif. İsa Hüseynovdan ...Muğannayadək :böyüktərcümeiyihaldanbimeçəsətir: [İsa Muğanna - 90] / V. Yusifli // "Azərbaycan" jurnalı, 2018, № 6, s. 47-54.

XÜLASƏ

Açar sözlər: SSRİ, arzu, qorxu, övlad, müharibə, namus

İsa Hüseynov "Saz" povestində II Dünya müharibəsi zamanı "arxa cəbhə" dəbaş verən hadisələri, insanların mənəvi sarsıntılarını, arzu və qorxularını böyük məharətlə təsvir etməyi bacarmışdır. Biz məqalədə övlad həsrəti ilə yanib-tutuşan, insanlara dəyər verən, çətin günündə ona kömək olan insanın yaxşılığını unutmayan İsfəndiyar kişi ilə vəzifəsindən istifadə edərək insanlara sər atmağa çalışan Qılınc Qurban obrazını xeyir və sər kontekstindən araşdırmağa çalışılmışdır. Məqalədə göstərilir ki, hər iki obrazın eyni cəmiyyətdə yaşamalarına, müharibənin bütün çətinliklərini görmələrinə baxmayaraq, Qılınc Qurbandan fərqli olaraq İsfəndiyar kişi öz insani xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışdır. Sovet ölkəsində insanların tək müharibə narahatçılığı ilə yaşamayıb daha böyük qorxu hissləri keçirtmələrinin səbəbləri də araşdırılmış, insanların bir-birinə etibarsızlıq göstərmələrinin təzahürü də göstərilmişdir.

Məqalədə əsas problem kimi qoyulmuş cəmiyyətdəki bütün qorxu hisslərinin əsəb səbəbkarının – SSRİ dövləti və onun idarəetmə üsulu olduğu vurğulanmışdır.

SUMMARY

The problem of desire and fear in Isa Huseynov's narrative "Saz"

Keywords: the USSR, desire, fear, child, war, honor

In the narrative "Saz" Isa Huseynov was able to skillfully describe the events taken place in the "rear" during World War II, the spiritual shocks, desires and fears of the people. In this article, we wanted to illuminate the image of GilinçQurban, who trying to harm people using his position, in the context of good and evil, andİsfandiyarkishi, a man who misses for his son, values people and remembers the goodness of the man who helped him in his hard times.

The article shows that despite the fact that both characters live in the same society and lived all the hardships of war, unlike GilinçQurban, İsfandiyarkishi has preserved his human qualities. The reasons why people in the Soviet Union did not live only with the troubles of war but felt greater fear, as well as the manifestation of people's distrust to each other, were also investigated here as well.

In the article is emphasized that the main problem of all the fears in the society were caused by the USSR state and its method of governing.

РЕЗЮМЕ

Проблема желания и страха в повести Исы Гусейнова «Саз»

Ключевые слова: СССР, желание, страх, дети, война, честь.

В рассказе «Саз» Иса Гусейнов с большим мастерством умел описать события, моральные потрясения, желания и страхи, происходившие в «тылу» во время Великой Отечественной Войны. В этой статье, с точки зрения добра и зла, мы пытались расследовать Исфаендияра, который ценит чувства людей, помогает им в трудных ситуациях, не забывает доброту по отношению к себе, живёт с тоской по сыну, и одновременно образ Гылындж Курбана, который злоупотребляя своей должностью, вредит людям. Несмотря на то, что оба персонажа живут в одном обществе и видят одинаковые трудности войны, Исфаендияр сохранил все человеческие достоинства в отличие от Гылындж Курбана.

Были исследованы причины, из-за которых люди в Советском Союзе жили не только тревогами войны, но и испытывали большие страхи, проявляли недоверие друг к другу. В статье подчеркивается, что причиной страха в обществе являются СССР и способы его управления.

РƏYÇ: dos. E.Vəliyeva